

Minne och glömska – måste jag komma ihåg allt?

Glömska och hågkomst finns det i massor. De spelar med i allt vi gör. Hos olika kulturer, olika epoker, olika människor ser förhållandet mellan dem olika ut.

Den fullständiga glömskan vore fatal och vi har svårt att föreställa oss den annat än som ett patologiskt tillstånd hos enskilda individer. Det är också svårt att föreställa sig ett minne där inget som sägs och görs går förlorat. Det vore ett meningslöst minne, för mening handlar om att somligt är eller betraktas som meningsfullt, annat inte. Somligt äger värde, annat gör det inte. Ett komplett, intakt minne skulle också undergräva varje ny tanke, varje annorlunda handling. Upprepning, inte förändring, skulle bli människans lott.

Det finns alltså ett klokt minne och ett dumt, en klok glömska och en dum. Och man skall då minnas att dumheten är minst lika uppfinningsrik som klokheden.

Friedrich Nietzsche

Friedrich Nietzsche, den ryktbare och beryktade betraktaren av människan och av kulturen, skriver om minnet och glömskan. Glömskan förutan, säger han, funnes det vare sig lycka eller munterhet, hopp eller stolthet, och inget nu. Den är en "gudomlig konst", upptäckternas och skapandets verkliga förutsättning, "en i strängaste mening positiv hämningsförmåga". Men Nietzsche säger också något annat. Människan står inför två permanenta uppgifter: att försvara det nya mot det gamla och att knyta an det gamla till det nya. Vi kommer inte ur det förgångna och inte heller det vi råkar vara för tillfället, om vi inte förmår glömma. Och vi vet inte varifrån vi kommer och vilka vägar vi skulle kunna ta, om vi inte också minns.

Förmoderna samhällen inte bara ärvde kultur och tradition, språk och gemenskaper – de mest bara fortsatte göra som man alltid gjort och av samma anledningar och i samma gemenskaper. Tidevarven, språket, traditionerna och gemenskaperna bekräftade varandra, inneslöt människan, skänkte mening, orientering, erkänsla, identitet.

Den moderna kulturen, vår kultur, är en glömskans kultur. Den är det nyas kultur, en evig samtid, där minnet alltid måste göra sig gällande inför den skapande och gestaltande människan och hennes ständigt nya upptäckter och uppfinningar och självförverkliganden. Det är en rörelse i det oändliga. Det är till och med en rörelse som accelererar. Gemenskaper upplöses, människan blir till enskild, särskild, åtskild människa. Tillsammans blir människorna "en ensam massa" (David Riesman). Glömskan är en förutsättning för detta. Och glömskan är en följd.

Cees Nooteboom

Men där, mitt i glömskans tomrum, där dyker minnena upp. Cees Nooteboom skriver i sin roman *Ritualer* att minnet är som en hund som går och lägger sig lite var den vill. Han skriver också att glömskan och minnet nog inte går att skilja åt. Kanske är de samma sak – en formlös men självständig och egensinnig sak.

Här då ett av den moderna människans verkliga kännetecken: erfarenheten av det ena och det andra, samtidigt. Olika sinnestillstånd, på en och samma gång – förnuft och oförnuft, kärlek och hat, affekt och ligkiltighet, glömska och minne, av den ena eller den andra anledningen, oklart vilken.

Walter Grasskamp

Här också ett av den moderna kulturens kännetecken: allt möjligt, samtidigt. Olika sociala ordningar, olika meningar, olika sanningar, olika verkligheter, dina, mina, motsatta, förenliga, beständiga, obeständiga, plötsliga, alldeles vardagliga. Glömskans tomrum är alls inget tomrum, utan ett överflöd där, som konsthistorikern Walter Grasskamp skriver, "det heterogena blandas och det besläktade särskiljs". Modernitet: en riklig oreda.

Bernd Alois Zimmermann

Eller betraktat från annat håll: det moderna är en tid där det förgångna alltid återvänder, som minnen, erfarenheter, sådant vi glömt. En klotformig tid, som det heter hos kompositören Bernd Alois Zimmermann, en samtidighetens tid – de samtidiga erfarenheterna, sanningarna, övertygelserna, verkligheterna.

Och: en tid där somligt förintas och annat förhärligas, där man velat göra rent hus, inte stått ut med oredan, kastat på historiens skräphög. Av raseri, ressentiment, kärlek, övertygelse, dumhet, klokhet, förslagenhet och fruktan – det går ofta inte att veta av vad.

Nittonhundratalet var ett rasande århundrade. Förintelsen, i alla bemärkelser, var framträdande. De vidrigaste formerna av den programmatiska glömskan var ytterligt moderna. De var också uttryck för uråldriga affekter och spasmer. Sådana återkommer också i de mest rationella samhällen – och just där med särskild häftighet och plötslighet.

Paul Valéry

Två saker, skrev poeten Paul Valéry, hotar livet mer än något annat: för mycket ordning och för lite ordning. Hotar livet gör också för mycket glömska och för mycket minne.

Joseph Roth

Joseph Roth dog i maj 1939. Han hade levt ett liv på gränsen – mellan olika identiteter, verkligheter, kulturer, språk, gemenskaper. Han hade dem i sig, levde genom dem, levde dem. Det innebar psykologisk rikedom, och det innebar svindel och vaghet, att alltid vara återförd till sig själv. Ett permanent ifrågasättande, en permanent relativitet och världens och verkligheters samtidighet, oklarheten om det det var fråga om ett spel på allvar eller ett spelat allvar. Allt var provisoriskt – men provisorierna var inte endast provisorier.

Joseph Roth, Weimarrepublikens verkliga stjärnreporter, permanent på resande fot, framgångsrik författare (Radetzskymarschen, Job – Historien om en enkel man, Flykt utan slut), född i Brody, Donaumonarkins sista utpost mot Ryssland – Roth var ”en fransos kommen österifrån, en humanist, en rationalist med religiös tro, en katolik med judisk hjärna, en verklig revolutionär”. En solitär nomad med omättligen behov av tillhörighet och erkännande, som leddes av mindervärdeskomplex och storhetsvansinne, som kunde uppträda som österrikisk aristokrat lika väl som galizisk jude, båda formade genom det förflutna.

Och hans språk – ”en säregen blandning av naivitet och skepsis, av östlig fantasi och västlig paradox, av kristen ödmjukhet och judiskt tvivel”, heter det hos Marcel Reich-Ranicki, som också skriver att Roths tyska, angenämt söttad med element och toner av jiddisch, dess lekfullhet och sorgbundenhet, var både hans väg ut ur barndomen och vägen till Wien, till Berlin – tyskan som Roths ”enda hem”, som han menade själv. Vännen Ludwig Marcuse skrev om Roths fenomenala kulturartiklar, där han är som allra bäst och som han själv beskrev som ”underbart färgrika såpbubblor” mer ägnade barn och kvinnor

än allvarliga skäggiga män: Roth uppvisar en "egensinnig balans mellan sinnlighet och reflektion, nedtecknad i meningar som på en och samma gång exakt avbildar, ger kännedom om bakgrunder och trollar fram melodier", ett språk som uttrycker både "förnuftets ljus och hemlighetens mörker".

Roth var en av alla dessa europeiska judar som ärvde och utvecklade det tyska språket, och som gjorde det genom att införliva jiddisch som ytterligare ett arv. Också i detta var Roth både modern västjude och gammal östjude. Tyskan var det hem som skänkte mening, där han hade en identitet han kände igen och kunde erkänna som sin. Ett hem där han gjorde som han ville, där han kunde knyta an det gamla till betraktelserna av det nya.

Roth var ett exemplariskt fall av det som inom stadssociologin kallas marginal man – människan som lever mellan kulturerna, som ärver och införlivar flera kulturer, deras vanor och föreställningar och sanningar. I den moderna kulturen är marginal man inte en randfigur utan central och typisk, en människa som vet allt om moraliska, sociala, kulturella och andra ambivalenser och även konflikter. En människa som glömmer och tvingas glömma, som minns och måste minnas.

Roth hade bara delvis levt i östjudendomen, som östjude, men östjudendomen levde i honom, som nostalgi, sentimentalitet, tillhörighet, som språk. Roth var alltid först och främst solidarisk med östjuden, inte minst i förhållande till västjuden. Men Roth var otänkbar utan den moderna, urbana, individualiserade västjudendomen, den judendom som ibland förträngde varifrån den kommit.

Och som kunde falla för samtidens stora lockelse – nationalismen. Roth skrev om sitt hemland som gått förlorat 1918, om Dubbelmonarkin Österrike-Ungern, att det var ett väldigt hus med många rum och vrår, ingångar och utgångar, genomgångar och irrgångar. Ett hem för många slags människor. Nu var det borta, inget att återvända till för alla återvändare från kriget, orienteringslösa, desillusionerade, berövade.

Roth undrade om assimilationen skulle kunna vara en acceptabel lösning på det moderna tillståndet – alldeles oaktat att assimilationen tvingade sig på människor, både individer och gemenskaper. Men han besvärade sig också över en sjukdom han menade sig ha: assimilitis. Varje anpassning, skrev han i Judar på vandring, inbegriper "en flykt eller ett försök till flykt från de förföljdas sorgliga gemenskap; är ett försök att utjämna motsatser som likväl är för handen."

Assimilitis: alls ingen sjukdom, och Roth led inte. Bara ett alldeles normalt tillstånd av samtida upplevelser, erfarenheter, viljor, känslor, identiteter, minnen. En identitet där kulturarv förenas med samtid.

Kontakt

Bo Isenberg
bo.isenberg@soc.lu.se